

Trine Welle

Avholdssak og kvinnesak? Avholdspartiet ved kommunevalgene i Ålesund i 1916 og 1919.

Bacheloroppgave i Historie
Veileder: Pål Thonstad Sandvik
Mai 2023

Trine Welle

Avholdssak og kvinnesak? Avholdspartiet ved kommunevalgene i Ålesund i 1916 og 1919.

Bacheloroppgave i Historie
Veileder: Pål Thonstad Sandvik
Mai 2023

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for moderne samfunnshistorie

Kunnskap for en bedre verden

Sammendrag norsk:

«... Aldrig før har det for avholdssakens seir været saa betydningsfuldt at flertallet i kommunestyret bestod av avholdsmænd.»¹ Dette skrives det i Søndmøre Folkeblad den 11.10.1916 i anledning kommunevalget i Ålesund. I denne oppgaven skal jeg se på noen av årsakene til nettopp hvorfor og hvordan det kunne bli flertall av avholdsfolk i Ålesunds bystyre i perioden 1916 og utover. Jeg legger vekt på avholdsfolkets eget parti, Avholdspartiet, og valgkampanjene i kommunevalgene 1916 og 1919. Jeg vil undersøke om avholdsfolket var mer enn sitt eget parti, og hvem de var. Videre skal jeg se på hvordan valgenes ulike resultater kan forklares av samfunnets omstendigheter. Her menes den første verdenskrigen og behovet for et avholdsparti. Jeg vil også argumentere for hvordan avholdskvinnene spilte en viktig rolle i kommunevalget, selv om valgdeltakelsen og antallet kvinner på listene var lavere enn hos mennene. Dette skal særlig ses i sammenheng med delen av kvinnekampen som omhandler stemmerett og avholdsbevegelsen.

Sammendrag Engelsk:

«... Aldrig før har det for avholdssakens seir været saa betydningsfuldt at flertallet i kommunestyret bestod av avholdsmænd.»² This quote was written in the newspaper Søndmøre Folkeblad, October 11th 1916, in relation to the municipal election in Ålesund, Norway. In this thesis, I will review some of the reasons why and how the majority of the votes for Ålesund city council in the period 1916 and beyond, went to temperance people. I will be emphasizing the temperance people's own party, "Avholdspartiet", and the election campaigns in the municipal elections of 1916 and 1919. I want to investigate whether the temperance people were more than their own party, and who they were. Then I will look at the election results for each year and see if the differing results can be explained by the social changes of this time. By this I mean the World War 1 and the need for "Avholdspartiet". I will investigate how the women of the temperance movement played an important role in the municipal elections, even though the voting figures and the number of women on the lists were lower than for the men. This will be reviewed in context of the women's movement, with a focus on women's right to vote and their involvement in the temperance movement.

---

¹ Søndmøre Folkeblad 11.10.1916: s. 2

² Ibid: s. 2

Innhold

Kapittel 1: Introduksjon.....	3
Problemstilling og avgrensning av oppgaven.....	3
Tidligere forskning og litteratur om emnet	4
Primærkilder.....	5
Aviser	5
Statistikk.....	5
Arkiv kilder	5
Disposisjon	6
Kapittel 2: Kvinner og totalavhold.....	6
Kvinner får stemmerett.....	6
Fremveksten av avholdsbevegelsen i Norge i perioden 1904-1919	8
Forholdene og utviklingen av totalavholdsforeningen i Ålesund.....	9
«Det hvite bånd» - opprinnelsen og spredningen til Norge.....	9
«Det Hvite bånd» i Ålesund	10
Kapittel 3: tiden frem mot kommunevalget i 1916.....	11
Krigstid bryter ut – et samfunn i endring	11
Valget 1916	12
Folket på listene.....	12
Avholdsfolket og valgkampanjene i 1916.....	13
Det endelige resultatet	15
Kapittel 4: tiden frem mot kommunevalget i 1919.....	17
Kriselovene for alkohol 1918.....	17
Valget 1919	18
Folket på listene.....	18
Avholdsfolket og valgkampanjene i 1919.....	19
Det endelige resultatet	21
Kapittel 5: Lange linjer.....	22

Ålesunds avholdsbevegelse i retrospekt.....	22
Mer om valget 1916	23
Valgprogrammene for 1916 og 1919 – likt og ulikt.....	23
Behovet for et avholdsparti	25
Kapittel 6: kvinnekampen og avholdssaken møtes	25
Kvinnene som velgere	25
Kvinnene under valget.....	26
I kontrast med tidligere litteratur.....	28
Kapittel 7: Sluttanker og resonnement	30
Avholdskamp i en liten by.....	30
Kilder:.....	32
Arkivmaterialer	32
Bøker	32
Statistikk.....	33
Aviser	34

Kapittel 1: Introduksjon

Problemstillinger og avgrensning av oppgaven

I denne oppgaven skal jeg undersøke hvem som var aktørene i Ålesunds Avholdsparti og hvordan avholdsfolket vant frem i Ålesunds bystyre på begynnelsen av 1900-tallet. Et hovedspørsmål jeg ønsker å besvare er om avholdsbevegelsen i Ålesund var nært knyttet opp mot kvinnebevegelsen. Videre ønsker jeg å sette lys på hvem menneskene som stilte til valg var og hvilke saker som opptok de. Fantes det avholdsfolk også i andre partier?

I løpet av tidlig 1900 tallet vokste avholdsbevegelsen seg større enn noen gang. Vi så dette særlig i møte med første verdenskrig og avholdstiden, hvor flere byer utviklet ulike regler omhandlende alkohol. I Ålesund fikk bevegelsen så stor innflytelse at det var avholdsmenn som ble valgt som ordfører ved flere av kommunevalgene. Avholdsfolket oppnådde, som vi skal se senere, også soleklart flertall i bystyret fra 1916 og i lang tid fremover.

Jeg har valgt å begrense meg til å undersøke kommunevalget i Ålesund i 1916 og i 1919. Hovedårsaken til det er at Avholdspartiet i Ålesund var dominerende i 1916, men avholdssaken tapte tilsynelatende terreng ved kommunevalget i 1919. Avholdspartiet var ikke lenger det største partiet i bystyret. En annen viktig årsak til at jeg har valgt disse to kommunevalgene er at kvinner gikk fra å ha begrenset stemmerett til å få stemmerett på lik linje med menn i 1913. Disse valgene kan altså være med på å besvare spørsmålene jeg har stilt i problemstillingen min.

Siden avholdsbevegelsen i Ålesund var sterkt preget av organisasjonene i byen, og siden jeg ønsker å se på hvor tett knyttet avholdssak og kvinnesak var i Ålesund på begynnelsen av 1900-tallet har jeg valgt å se nærmere på "Det Hvite Bånd" i Ålesund. Dette til tross for at både Godtemplar og IOGT var aktive i byen på samme tid.

I drøftingen vil jeg undersøke om Avholdspartiets programmer i de ulike valgene ble påvirket av samtiden, og hvordan dette påvirket stemmene og resultatet. Videre i oppgaven vil jeg så systematisk vurdere mulige årsaker til hvorfor mennene i Ålesund hadde en stor økning i antall avgitte stemmer fra valget i 1916 til valget i 1919, mens det for kvinner var veldig likt begge årene.

Jeg har valgt å ikke fokusere på sammenhengen mellom kristendom og avholdsbevegelsen. Dette er noe som kunne vært interessant å sett nærmere på, da særlig med fokus på forskjellene mellom Avholdspartiet og moderne partier med kristen grunn slik som KRF.

Grunnet omfanget til oppgaven er det valgt å ikke se nærmere på sammenhengen her, men den gjøres oppmerksom på for leseren.

Med dette som bakgrunn har jeg valgt å navngi oppgaven: Avholdssak og Kvinnekamp? Avholdspartiet ved kommunevalgene i Ålesund i 1916 og 1919. Det er her viktig å bemerke at kvinnekamp i denne sammensettingen ikke vil ta for seg alle områder termen rommer.

Tidligere forskning og litteratur om emnet

Tidligere forskning, eller sekundærlitteratur, som jeg vil ta i bruk i denne oppgaven vil ofte være regional. Sæter og Uri sin bok «Ålesunds avholdslag i 50 år», kan og vil bli brukt som både primær og sekundærkilder. Denne boken er skrevet i 1928 av to avholdsmenn som aktivt deltok i denne tidens alkoholpolitikk.

En annen bok som tar for seg avhold i Ålesund er skrevet av Odd Vollan. Han skriver om Ålesunds kamp mot rusen gjennom 1900-tallet med fokus på de mange avholdsorganisasjonene. For informasjon om Ålesund by og samfunnet ser vi til Odd Thorson og Kristian Bugge. Det er via lokalforskere, som for eksempel Thorson, at man finner informasjon om politisk og kommunalt liv fra perioden. Denne boken har ikke fokus på avholdsbevegelsen, men forteller om kommunevalgene i Ålesund.

For kunnskap om avholdsbevegelsen nasjonalt vil Per Fuglum bli brukt. Han har skrevet flere bøker om avholdsbevegelsen, hvor to av de vil aktivt bli brukt i denne teksten. For informasjon om de ulike alkohollovgevingene i Norge under krigstiden ser vi til Klaus Hansens bok «Alkohollovgevingen i Norge». Særlig brukes litteraturen til Fuglum og Hansen, da de utdyper om avholdsbevegelsen på en slik måte en ikke ser i annen litteratur om tidlig 1900-tallet i Norge.

Utenfor de nevnte kildene vil det også trekkes inn litteratur om kvinnehistorie. Jeg vil bruke Gro Hagemanns bok «Med kjønnsperspektiv på norsk historie.», samt Elisabeth Lønnå sin bok «Stolthet og kvinnekamp: Norsk kvinnesaksforenings historie fra 1913». Dette er bøker som begge ser mer til kvinner i politikken enn avholdsbevegelsen, men egner seg godt til å bringe frem perspektiv på kvinnekampen i møte med avholdssaken.

Primærkilder

Aviser

Mine viktigste primærkilder vil være avisene Søndmørsposten, Søndmøre folkeblad og Møre Tidend. Avgrensingen ligger i perioden 01.10.1916-31.12.1919, hvor det meste av fokuset ligger på månedene november og desember i 1916 og 1919.

Søndmøre Folkeblad og Møre Tidend er begge organ for avholdsbevegelsen, og vil gi god innsikt i avholdsfolkets mål og meninger i samtiden. Søndmørsposten var og er den største avisen i Ålesund. Denne avisen, som de fleste aviser tidlig på 1900-tallet, er å anse som et politisk talerør. Søndmørsposten ser ut til å være et organ for Venstre, men dette står ikke i selve avisen slik som hos Søndmøre folkeblad og Møre Tidend.

Å bruke aviser som kilder gir deg to ulike vinklinger. Jeg velger å bruke aviser både som et supplement til andre kilder, men også for å gi en forståelse av samfunnet og menneskene vi møter i forskningen av valgene. Aviser er ikke kilder som direkte avspeiler virkeligheten, men er gode kilder når de brukes korrekt. Det er dermed viktig å bemerke at aviser vil bli brukt i denne oppgaven med mye fokus på hva enkeltpersoner forteller, eller ikke forteller, fremfor å fremlegge avisene som fakta.

Statistikk

Jeg vil ta i bruk valgstatistikken for kommunevalgene i Norge 1913, 1916 og 1919, samt alkohol- og drukkenskaps statistikken. Det meste av statistikken brukt i denne oppgaven er hentet fra statistisk sentralbyrå, men noe annen statistikk vil være fra Digitalarkivet. Denne siden brukes for å få informasjon om menneskene vi skal diskutere, både de på valglistene, og de vi finner ofte nevnt i primærkildene. Med dette menes informasjon slik som yrke, alder og stand. Valgstatistikken vil blant annet bli brukt for å bekrefte påstander om valgresultater fra Avisene, før sitater blir brukt i teksten.

Arkiv kilder

Mine andre primærkilder er kilder jeg har fått tilgjengeliggjort fra Interkommunalt Arkiv for Møre og Romsdal IKS. Dette er møteboken for «Det hvite bånd» i Ålesund for perioden 1911-1923 og heftet «Hvite bånd 50 år» som ser ut til å ha vært skrevet av styrer Laura Heiberg Jacobsen i 1943 i anledning deres 50 år jubileumsfest. Begge er kilder som gir godt innblikk til hvem som var medlemmer av organisasjonen jeg har valgt å fokusere på, «Det Hvite bånd» i Ålesund.

Disposisjon

Denne oppgaven vil være delt inn i 7 kapitler. Hovedkapitlene er kapittel 3 og 4, som vil bli supplert med et bakgrunns-kapittel og 2 empiriske drøftingskapittel.

Kapitel 2 har som mål å gi forkunnskap til temaet. Her vil jeg gi en oppsummering av avholdsbevegelsens utvikling gjennom 1904-1919, både på landsbasis og i Ålesund. Jeg vil også fortelle om kvinnekampen i tiden. Her går jeg innpå temaene: stemmerett, organiseringsarbeid og utviklingen av dette. For å eksemplifisere organiseringsarbeid har jeg sett nærmere på en kvinnelig avholdsorganisasjon i Ålesund med navn «Det Hvite bånd» i Ålesund.

I kapittel 3 vil jeg ta for meg valget 1916, mens det i kapittel 4 vil være 1919. I begge kapitlene vil målet være å gi en beretning av kommunevalgkampen, samt fortelle om valglistene. Her går kommer jeg innpå de ulike listenes yrkesfordeling, kjønnsfordeling, og hva de hadde på sitt program.

I kapittel 5 skal valgene analyseres. Her er målet å sammenligne valgene, og finne likheter og ulikheter. Dette leder mot kapittel 6 som skal se på sammenhengen mellom kvinnekampen og avholdssaken. Her skal jeg også se på tidligere litteratur i forskningen, og se om min forskning har brakt noe nytt til temaet. Kapittel 7 er konklusjonen for oppgaven. Her oppsummerer og fullfører jeg mitt resonnement, samt kommer innpå en mulig videre forskning jeg fant interessant igjennom oppgaven.

Kapittel 2: Kvinner og totalavhold

Kvinner får stemmerett

I 1901 ble inntektsbegrenset stemmerett innført for kvinner i kommunevalget. Gina Krog slo fast ved unionsoppløsningen at «Fedrelandskjærligheten kan ikke beregnes etter kjønn»³, og handlet på vegne av Norske Kvinners Nasjonalråd for kvinnesaken. Gjennombruddet kom i juni 1907. Nå ble kvinner anerkjent som statsborgere, og fikk statsborgerlig stemmerett, men enda ikke på lik linje som mennene. Norge var et av de første landene som ga stemmerett til begge kjønn. Det var her den 7. juni 1913 at det kom en grunnlovsendring som ga kvinner alminnelig stemmerett, helt på lik linje som menn.⁴ Vi ser derimot at det siste av de

---

³ Hagemann, Melby, Roll-Hansen, Sandvik, Øye 2020 «Med kjønnsperspektiv på norsk historie»: s. 394

⁴ Ibid: s. 396

økonomiske begrensningene ikke blir fjernet før i 1919. Dette innebar de som mottok økonomisk støtte, eller var uføre eller arbeidsløse.

Stemmerettsutviklingen var et viktig ledd i den økonomiske og sivilrettslige liberaliseringen som foregikk utover 1800-tallet.⁵ Med kvinnestemmerettighetenes utvidelse fra sent 1800-tallet av, ble det en økning i konservative valgresultater. Særlig ser man denne ideen om at «avholdssak ble en kvinnesak, det var kvinner og barn som led når forsørgeren drakk opp lønna.»⁶ Dette var en av flere årsaker til at kvinner så ut til å ha startet å etablere avholdsorganisasjoner rundt 1880/1890-tallet. «Når kvinnestemmerett vant fram i den vestlige verden, var det ... ikke bare gjennom storstilt organisering av middelklassens kvinner, men også folkelige bevegelser som misjon, målrørsle og avholdsbevegelse.»⁷ Dette forteller Hagemann om sammenhengen mellom kvinnenens stemmerett, organisasjonsarbeid og folkelige bevegelser ut mot 1900-tallet.

Kvinnekampen hadde mange sider. I «Stolthet og kvinnekamp: Norsk kvinnesaksforenings historie fra 1913» skriver Elisabeth Lønnå om kvinnekampen i kommunevalgene. Her siterer hun en artikkel i Nylænde: «Det styrker slet ikke vor position at få kvinderne opstillet som lokkemat på en partiliste, for så efter valget at finde dem igjen – selv de allerdygtigste – i en hale langt bakom suppelanterne. Der maa sørges for, at de kommer frem, at de kumuleres. Heller en kvinde på listen, som virkelig kommer frem, end ti, som bare skal agere ”strykebret”».⁸ Vi ser på landsbasis et sterkt rop for å kumulere kvinnene på listene, men dette var ikke ens betydelig med at de fikk en plass i bystyret. «Da kvinnene fikk stemmerett og ble valgbare, var det få som kunne tenke seg å bruke rettighetene til å komme på stortinget. Både kvinner og menn mente at dette hørte til den store verden som var mennenes virkeplass, mens kvinnens «naturlige» plass var i hjemmene.»⁹

I en tid hvor avholdsprogrammer stod sterkt, ser vi at kvinner ligger jevnt på 50% oppmøte for valget. Dette er lavere tall enn hos mennene de nå skulle stilt likt med.

Stemmerettsreformene kan ses som en logisk utvikling av 1880-årenes demokratiske gjennombrudd, og et produkt av vekst og fremgang fra en målbevisst innsats i folkeopplysningen. De kan ses sprunget ut av en gradvis nedbrytning av sosiale fordommer

---

⁵: Hagemann et. al. 2020: s. 398

⁶ Ibid: s. 405

⁷ Ibid: s. 398

⁸ Lønnå 1996 «Stolthet og kvinnekamp: Norsk kvinnesaksforenings historie fra 1913»: s. 55

⁹ Ibid: s. 52

og et nytt syn på kvinnen.¹⁰ Men det ville vært feil å påstå at kvinners stemmerettigheter bare kom som en naturlig følge av kampen om demokrati. Det er helt essensielt å se viktigheten av kvinnenens arbeid i form av bevegelser, slik som for eksempel avholdsbevegelsen. Her startet et kvinnelig organisasjonsarbeid, og videre så man starten på stemmerettsreformene.

Fremveksten av avholdsbevegelsen i Norge i perioden 1904-1919

Totalavholdsbevegelsen økte mye i popularitet i perioden 1904-1919. Ifølge en beregning fra Statistisk sentralbyrå kan en alt i 1906 se at «det samlede antal af organiserede voksne afholdsfolk i Norge for tiden omtrent 164500 eller 11 pct af den samlede Befoljning over 15 Aar.»¹¹ Denne statistikk viser til en stor oppslutning rundt avholdssaken i Norge, særlig når en tar i betraktning alle ungdommer og uorganiserte avholdsforkjempere.

I 1905 startet samarbeidet mellom ulike grener i avholdsbevegelsen, og de etablerte et eget politisk parti med navn Avholdspartiet.¹² Fuglum skriver at spørsmålet i foreningen nå dreide seg om avholdsprogrammet skulle «... begrense seg til de spesifikt alkoholrelaterte sakene, eller kunne det åpnes for programmer av mer allmenn karakter?»¹³ Avhold skulle være kjernen til alle avholdspartiene i landet. Hvordan resten av programmet ble satt opp varierte fra kommune til kommune.

Ved begynnelsen av den første verdenskrigen utstedtes flere forbud mot å anvende korn og poteter til tilvirkning av øl, samt omsetning av brennevin. Dette ser vi deriblant i det som ble kalt kriseloven av 1914.¹⁴ Loven ga regjeringen myndighet til å forby alle eller enkelte alkoholholdige drikker. Første verdenskrig ga totalavholdsbevegelsen det spillerommet den trengte. Alkohollovgivningene var i starten ren provisorisk i karakter, men en ser at de indre og ytre påvirkninger fra krigen endte med dype spor i vår gjeldende lovgivning.¹⁵ I utgangspunktet var altså lovgivningene i denne perioden ment å være midlertidig, men avholdspartiet og avholdsfolket kjempet for å gjøre de permanent. Ved en folkeavstemning i 1919 ser en at et stort flertall ønsket at forbudet ikke skulle oppheves. «Følgen herav var, at ... brennevinsforbudet og et forbud mot vin av over 14 vol- pct. blev lovfestet ved en lov av

---

¹⁰ Fuglum 1995 «Brennevinsforbudet i Norge»: s. 426-427

¹¹ Journal du bureau central de statistique du royaume de Norvège 1907: Meddelelser fra Det Statistiske Centralbureau 1906: s. 180

¹² Fuglum 1999 «Et onde avskaffer man!: arbeiderbevegelsen og alkoholen fra Marcus Thrane til forbudstiden»: s.132

¹³ Ibid: s. 134

¹⁴ Hansen 1933 «Alkohollovgivningen i Norge»: s. 18-19

¹⁵ Ibid: s. 18

21. septbr. 1921.»¹⁶ Slik ser en hvordan avholdsbevegelsen vokste frem i denne tiden. Med et program hvor avholdsposten var den største, kunne avholdsfolket fremlegge de positive sidene med alkoholrestriksjonene i forbudstiden, slik vi ser hos Ålesunds Avholdsparti i 1916 og 1919.

Forholdene og utviklingen av totalavholdsforeningen i Ålesund

I 1878 kom den første totalavholdsforeningen til Ålesund. Vi får gjennom Uri og Sæter en fremstilling av Ålesund fra Avholdsfolkets perspektiv. «I Ålesund var det alminnelig skikk hos de kjøpmenn som drev «bondehandel», å la brennevinskrukken stå på disken eller ved reolen, og hver fast kunde skulde ha en «bydram» både ved ankomsten og ved avreisen.»¹⁷ Dette gjorde det vanlig for fiskere i slutningen av fisket å reise til Ålesund for å drikke, og byen ble et knutepunkt for en drikkekultur. Ifølge Uri og Sæter fløt drikken så sterkt at den skjemmet folkelivet, ikke bare i byen, men også på landet. De skriver at «Det hendte endog, at man gikk i land på disse steder, når man kom fra sjøen, byttet i fisk og brennevin og kom beruset hjem. ... Det var således alminnelig skikk mange steder, at en mann fra hvert båtlag som logerte i samme hus, skulde gå rundt søndags morgen og skjenke en dram brennevin til hver mann.»¹⁸ Dette førte til at søndagen ble fylt med fyll, og en tradisjon for å «dramme» med sine bekjente vokste frem. Uri og Sæter forteller at følgene av dette ofte ble spetakkel og slagsmål.

Med denne fremstillingen males et bilde av et folkeliv sterkt preget av en drikkekultur. Når avholdsforeninger begynte å vokse frem sent på 1800-tallet, stod de foran en stor oppgave. Den alt nevnte totalavholdsforeningen som kom i 1878 hadde som mål «... å avskaffe bruken av alle slags berusende drikke.»¹⁹ Interessant er det at blant de første medlemmene av foreningen er O.M. Uri og E. Sæter, to av mennene vi senere vil se på listen for avholdspartiet, og som er forfatterne av det siterte verket.²⁰

«Det hvite bånd» - opprinnelsen og spredningen til Norge

«Det hvite bånd» var en avholdsorganisasjon for kvinner. Den har sin opprinnelse i USA. På sine nettsider forteller dagens medlemmer organisasjonens historie slik:

---

¹⁶ Hansen 1933: s.21

¹⁷ Sæter og Uri 1928 «Ålesunds avholdslag i 50 år: 30. mars 1878-30. mars 1928»: s.10

¹⁸ Ibid: s. 11

¹⁹ Ibid: s. 15

²⁰ Bugge 1923 «Ålesunds historie. 2»: s. 14

«I året 1853 satt en drankers hustru og ventet på sin mann. Det hadde hun ofte gjort, men denne dag ventet hun også på sin 17 år gamle sønn ... Da han endelig kom sammen med sin far, var begge beruset. Det ble en natt i kamp for denne mor ... Hadde hun som mor lov til å sitte med hendene i fanget og se på at gutten hennes ble ødelagt, kanskje ble han også en drunker. Nei og atter nei, det måtte ikke skje. Da morgenen kom, gikk hun til sine venninner og bekjente, la saken fram og fikk den samlet til kamp mot rusdrikksalget.»²¹

Dette var amerikanske kvinner som gikk syngende og bedende fra dør til dør i USA, og på kort tid hadde de oppnådd å stenge alle skjenkesteder i sin by. I 1873, 20 år senere, stod denne unge sønnen og holdt avholdsforedrag i Hillsborough. Han fortalte om sin mor og hennes venninner, og oppmuntret til en slik endring også her. 50 kvinner meldte seg straks til kamp, sammen med 70 menn.²² Disse korstogskvinnene organiserte seg 1 år senere til det vi i dag kaller «Det hvite bånd».

Foreningen nådde i 1889 til Norge, hvor den engelske avholdskvinnen med navn Miss Gray begynte sitt arbeid i Oslo. Den 18. februar 1889 stiftet de det som ville bli den første norske «Det hvite bånd» foreningen. Med mottoet «For gud, hjem og menneskehet.» fortsatte de så sitt arbeid i Norge.

«Det Hvite bånd» i Ålesund

Ålesunds «Det hvite bånd» ble stiftet 2. september 1893.²³ I heftet «Ålesund hvite bånd i 50 år» fortelles det at foreningen etter beste evne har deltatt i samlagskampene, valgkampene og demonstrasjonstogene.²⁴ Dette ser vi særlig i deres møtebøker. Denne foreningen er spesiell i min undersøkelse da tre av kvinnene på kommunevalgets valglister i 1916 er bekreftet å være tilknyttet til «Det hvite bånd». Dette vet vi da en kan finne deres signaturer i foreningens møtebok fra 1911-1923.²⁵

De tre kvinnene er Inga Fugleseth og Elisa Flem for avholdspartiet, og Marie Neuenkirchen for den kommunale samlingsliste. Første signatur av Inga Fugleseth ser vi fra års-bevilgning for året 1910-1911, en årlig oppsummering av organisasjonens deltakelse og arrangementer.²⁶ Elisa Flem ser vi ikke med signatur, men hun er bla. nevnt i referatet fra bestyrelsesmøte 12.10.1916.²⁷ I perioden opp til dette har det hovedsakelig bare vært sekretæren, Petra Gjørtz,

---

²¹ Det Hvite Bånd (u.å): historie

²² Jacobsen 1943 «Ålesunds hvite bånd i 50 år»: s. 5-6

²³ Ibid: s. 10

²⁴ Ibid

²⁵ Det Hvite bånd i Ålesund 1911-1923 «Møtebok 1911-1923»

²⁶ Ibid: aarsbevilgning for aaret 1910-11 s. 3

²⁷ Ibid: Bestyrelsesmøte 12.10.1916 s. 47

som har signert for møtene. Man ser også at Marie Neuenkirchen, som er listet opp i møtebok referatet sammen med fru Fugleseth og fru Flem 12.10.1916²⁸, stiller på den kommunale samlingsliste. Hun er den eneste av kvinnene som ikke stiller igjen til valget i 1919. Dette er de hvite bånd kvinnene jeg vil fokusere på, med mål om å begrense omfanget for denne bacheloren. Det er derimot mulig at det er andre kvinner fra organisasjonen som var aktiv i kommunevalgene.

En av de jeg har sett som mulige «Det Hvite bånd» kvinner på kommunevalglisten, men som jeg har valgt å ikke ta med her er Fru Thomasine Riise-Hansen.²⁹ Fru Riise-Hansen, som i Digitalarkivet står under navnet Thomasine Petrine Hanssen³⁰, var en av de første styremedlemmene for «Det Hvite bånd» i Ålesund. Hun er gift med kjøpmann Henrik Riise-Hansen³¹ fra Den kommunale samlingsliste. Vi kan se at det på listen for Aalesunds Arbeiderpartis står navnet Petrine Hansen.³² Det er mulig at dette kan være Thomasine Petrine Hansen, men siden det finnes en Petrine Hansen født i 1875 i Digitalarkivet blir dette noe usikkert.³³ Årsaken til at jeg ikke avskriver denne ideen, er at det i en annen folketelling er en Petrine Thomasine Hansen med samme fødested og dato som Petrine Hansen.³⁴ Det er ikke er mulig å bekrefte at dette er samme person med de kildene jeg har, så jeg vil ikke liste Petrine Hansen fra Arbeiderpartiet som et garantert medlem av «Det hvite bånd».

Jeg står da igjen med Inga Fugleseth, Elisa Flem og Marie Neunkirchen som jeg skal følge videre i kommunevalgene i Ålesund i 1916 og 1919.

Kapittel 3: tiden frem mot kommunevalget i 1916

Krigstid bryter ut – et samfunn i endring

I 1914 brøt første verdenskrig ut. Norge var et av de landene som holdt seg nøytral under første verdenskrig. Men selv om et land var nøytralt, ble det påvirket av endringene i samfunnet rundt. Dette forekom i ulike områder, men det folket merket mest var kriserestriksjonene. Til tross for at kriserestriksjonene også kom til nøytrale Norge, hadde folket en ganske god og ubekymret tilværelse frem til starten av 1916. Da viste det seg at krigen var mer langvarig, og forholdene endret seg. De ulike restriksjonene hadde brakte store

---

²⁸ Det Hvite bånd i Ålesund 1911-1923: Bestyrelsesmøte 12.10.1916 s. 47

²⁹ Ibid: bestyrelsesmøte 06-06-1916 s. 45

³⁰ Digitalarkivet: Folketelling 1910 for 1501 Ålesund kjøpstad – Thomasine Petrine Hanssen

³¹ Ibid: Folketelling 1910 for 1501 Ålesund kjøpstad – Henrik Theodor Hanssen

³² Søndmørsposten 23.11.1916: s. 6

³³ Digitalarkivet: Folketelling 1910 for 1501 Ålesund kjøpstad – Petrine Hansen

³⁴ Ibid: Folketelling 1920 for 1501 Ålesund kjøpstad – Petrine Thomasine Hansen

endringer i samfunnet, men en av de punktene som påvirket den enkelte borgers atferd mest var punktene om alkoholomsetningen.³⁵

I Norge, hvor det var tradisjoner i retning av en mer restriktiv alkoholpolitikk, ble de alkoholrestriksjonene regjeringen innførte sett som en selvfølge.³⁶ Vi ser allerede 4. august 1916 at det ble innført forbud mot salg og skjenking av brennevin, samt mot produksjon av brennevin og øl.³⁷ Slike restriksjoner som følge av krigen påvirket de ulike partienes programmer. Vi kan se at Avholdspartiet i Ålesund hadde en stor programpost om avhold, noe en også kan se på andre partiers program. Dette viser at avhold og alkoholspørsmål var viktig i denne tiden. Kjelstadli forteller at verdenskrigen åpnet for en ny fremgangsmåte, en mulighet til å gjøre forbudene permanent.³⁸ Vi ser med dette at Ålesunds Avholdspartiet i kommunevalget 1916 hadde et solid grunnlag for sin avholdspost.

Valget 1916

Folket på listene

4. desember 1916 var det kommunevalg i Ålesund. Valget i 1913 hadde vist til en god oppslutning rundt avholdspartiet, med 24541 av de 351618 registrerte valglisters stemmetall ved forholdsvalg i byene.³⁹ Når det nå var tid for nytt valg, kan en se at avholdspartiet går sterkt ut i kampanje månedene før valget. En kan se et særlig ønske fra avholdsfolket i Ålesund om å stille med egen valgliste og program, selv i denne tiden da andre partier også støtter opp under avholdssaken. I Søndmøre Folkeblad ble det 11. oktober 1916 publisert følgende: «... aldrig før har det for avholdssakens seir været saa betydningsfuldt at flertallet i kommunestyret bestod av avholdsmænd.»⁴⁰

På Avholdspartiets valgliste i 1916 var det mennene som stilte sterkest, alle med forskjellige bakgrunner. Vi finner flere selvstendig næringsdrivende. Johan Arnesen med arbeidstittel bødkermeister, Ole M. Blindheim og Ingebrigt Johansen med arbeidstittel som bakermeister, Martin H. Ruud med arbeidstittel fabrikant, og Johan S. Eriksen med arbeidstittel blikkenslagermeister, er noen av dem. Vi ser også Andreas B. Vadseth og Anders Johnsen med arbeidstittel fisker, en tittel som kan gis til både arbeidere og selvstendig næringsdrivende.

---

³⁵ Kjelstadli 2005 «Et splittet samfunn: 1905-1935»: s. 105

³⁶ Fuglum 1995: s. 65

³⁷ Fuglum 1999: s. 204

³⁸ Kjelstadli 2005: s. 187

³⁹ Det statistiske centralbyrå 1914: kommunevalget 1913: tabell 7 De offisielle valglisters stemmetall ved forholdsvalg i byerne s. 38-39

⁴⁰ Søndmøre Folkeblad 11.10.1916: s.2

Dette gjør at vi ikke kan si sikkert om de eier egen båt eller arbeider på en større fiskebåt. Til slutt ser vi Johan Korsnæs og Anna Eilifsen, som står med tittelen handlende. Dette er en tittel som kan imidlertid også gis til selvstendig næringsdrivende i butikk. De eneste på listen med arbeiderklassetitler er Ole Andreas Kvam med arbeidstittelen arbeider, og Knut Bjørge med arbeidstittelen trearbeider.

Annet arbeid er også å finne. Det er mulig at noen av kjøpmennene på listen, slik som Iver P. Larsen, P. A. Petersen, Knud Hjertø, Severin H. Myklebust, Ole M. Ringdal, Ole I.

Walderhaug eller Ole Moene kunne tjent nok til å være av høyere klasse. Vi vet også at der er representanter som grosserer Tore Berset, som ville hatt en høyere inntekt enn en vanlig kjøpmann. Med dette ser vi at det gjennomsnittlig for avholdspartiet var middelklassefolk som var representert som kandidater, og med lite representasjon fra arbeiderklassen.⁴¹

De andre partiene sine listene har mye av den samme fordelingen. Den kommunale samlingsliste har også få mennesker fra arbeiderklassen listet. På Venstres lister ser man igjen et tydelig flertall fra middelklassen. Ålesunds Arbeiderparti har flest representanter fra arbeiderklassen av alle, mens det på Leieboernes liste er en omtrent lik fordeling som vi har sett på de andre listene.

For kjønnsfordeling ser vi at Den kommunale samlingsliste har 35 menn og 4 kvinner, Venstre har 31 menn og 6 kvinner, Arbeiderpartiet har 31 menn og 6 kvinner, mens leieboernes liste har 30 menn og 3 kvinner.⁴² Dette viser til at Venstre og Arbeiderpartiet var partiene som hadde størst mangfold av mennesker på sine lister. Avholdspartiet var på midten av denne statistikken med sine 4 kvinner og 31 menn.

Avholdsfolket og valgkampanjene i 1916

Med utbruddet av første verdenskrig var avholdssaken på flere av Ålesundspartier sitt 1916-program. Det var diskusjoner om det ville være nødvendig for avholdsfolket å gå til valg med egen liste. Flere mente at avholdsfolket ville seire gjennom de politiske partienes program uten å gå til valg selv. En gammel avholdsvelger kommenterer på dette i Søndmøre Folkeblad den 11.10.1916. Her forteller han at «jeg tør paastaa enkelte blir saa begeistrede for deres sak at de skriver sig som totalavholdne, for at drikke valgets og partiets skaal dagen etfer de er indkommet.»⁴³ Et slikt utsagn kan ses som en del av avholdspartiets egen valgkampanje. Det

---

⁴¹ Søndmørsposten 23.11.1916: s. 6

⁴² Ibid: s. 6

⁴³ Søndmøre Folkeblad 11.10.1916: s. 2

ble gjort forsøk på å undergrave de andre partiers program. Dette ble gjort for å vekke mistillit til de andre kandidatenes sanne intensjon som avholdskandidat.

Vi ser slike teknikker brukt i denne avisen ved andre tilfeller også.

«Av «smp.» faar vi avholdsfolk vite at redaktøren for «sm. Fokebl.» var tilstede paa venstres møte og formet og vedtok avholdsposten paa venstres program. Da var posten godt nok formet for ham. Men naar avholdsfolkets valgprogram kommer, faar, «smp» s redaktør se det merkelige, at venstres avholdspost ikke har tilfredsstillet avholdsfolket. ... Det har vist seg alle dage, at «Smp.» i det stykke har hat svigtende evne til klarsyn.»⁴⁴

Denne teksten omhandler «Smp.», en forkortelse for avisen Sunnmørsposten, og dets fremstilling av avholdsfolkets forhold til Venstres avholdspolitikk. Forfatteren, som går under «O.», forsøker her å eksemplifisere en av årsakene til at velgerne må rette kritikk mot særlig Venstre og deres kampanjer. Han forteller at redaktøren for Smp. påstår at redaktøren for Søndmøre folkeblad var til stede og ga sin godkjenning under vedtekten av Venstres program. Redaktøren for Sunnmørsposten hadde så videre fortalt at denne avholdsposten ikke har tilfredsstilt avholdsfolket. «O.» forteller så at «Saasnt en avholdsmand og særlig om han er redaktør av det avholdsblad – kommer sammen med «Smp.» er man ikke længere saa klarsynt til at forme avholdsprogrammer til kommunevalg, som naar han er sammen med bare avholdsfolk og folk med interesse for ædruelighet.»⁴⁵

Dette er et særlig eksempel på denne tendensen til å så tvil om andre partiers program. Vi ser her at forfatteren av denne teksten kritiserte redaktøren av smp. for å ikke å ha sett avholdsfolkets ekte standpunkt. Han tok redaktøren for Søndmøre Folkeblads godkjenning som et stempel for alle avholdsfolk. «O.» vekker med dette en mistillit til Venstres programpost om edruelighet, og legger opp til at denne posten ikke bærer den samme vekten hos Venstre som den gjør hos avholdspartiet.

Selve valgdagen ser vi igjen at den samme forfatteren, «O.», har skrevet et innlegg. I innlegget med tittel «Tak for umaken», forteller han at Sunnmørspostens redaktør endelig kastet «avholdsmasken» som «... han i aarevis har baaret og vist frem, naar han i en eller anden snæver vendig vilde faa avholdsfolkets støtte.»⁴⁶ Igjen ser vi forsøket på å skyve avholdsvelgere vekk fra andre lister. «O.» gjør dette ved å påstå at avholdsposten bare er en

---

⁴⁴ Søndmøre Folkeblad 02.12.1916: s. 1

⁴⁵ Ibid: s. 1

⁴⁶ Søndmøre Folkeblad 04.12.1916: s. 2

maske, og at den ikke er prioritert av andre partier. Vi ser at det er en spenning mellom de to redaktørene for Søndmøre Folkeblad og Sunnmørsposten.

Det at Søndmøre Folkeblad var et organ for avholdssaken gjør at det kommer frem flere innlegg fra avholdsmenn og forkjempere av avholdssaken her, enn f.eks. i Sunnmørsposten.

Med det vil en risikere å få et bilde av en skeivfordeling i kampanjeføringen. I

Sunnmørsposten ble det 28.11.1916 skrevet et innlegg med tittelen «avholdsfolket og valget». Her fremlegges en sammenligning av avholdsfolkets og Venstres programmer, med Venstres program i fokus.

«Først selve avholds- og ædrulighetsposten. Her har Venste: Størst mulig innskrankeing av og kontrol med salg av berusende drikke. Ingen bevilling til salg eller nedskjæring av alkoholholdige drikke. Skarp kontroll med at smughandelsloven overholdes og i det hele kraftig bekjæmpelse av smughandelen. Avholdsfolket har: ingen bevilling til salg eller skjæning av alkoholholdige drikke. Saa har det: Indløsning av de livsvarige salg- og skjænerettigheter av øl og vin, om de ikke paa anden maatte maatte bringes til at ophøre. Og indtil dette sker, skal der avsættes penge til et indløsningsfond. Endelig har avholdsfolket: ”Skarp overholdelse av smughandelsloven og kraftigere motarbeidelse av smughandelstrafiken, der iblandt større forsigtighet m. h. t. hvem der gis bevilling til at drive kafévirksomhet”⁴⁷.

I dette innlegget får vi nye tanker om avholdspartiets program. Vi ser her ett av de forsøkene redaktøren gjør for å fremme Venstres program for avholdsvelgerne. Ved å fremlegge et mulig lovforslag fra stortinget; «som bl.a. vil gjøre alt salg av rusdrikk avhengig av kommunal bevilling.»⁴⁸, skrev han at avholdspartiets punkt omhandlede innløsning av de livsvarige rettigheter, er stilt opp med mål om å tiltrekke velgere. Han fortalte så at grunnet dette lovforslaget fra stortinget, ville Venstres program også gitt tilnærmende resultatet. Med dette resonnementet skrives så; «Avholdsvælgere vil altsaa skjønne at de med like god samvittighet kan slutte sig til Venstres programpost i ædrulighetsspørsmålet som til avholdsgruppens.»⁴⁹

Det endelige resultatet

Etter en lang periode med kampanjer, var resultatet klart. Avholdsfolket hadde stilt med 35 kandidater på sin liste. Resultatet av valget viste at 25 kandidater fra avholdsfolkets lister fikk en plass i bystyret. De fikk også de 10 resterende representert som varamenn. Av Ålesunds arbeiderparti ser vi 7 representanter, 10 fra venstres liste, 6 fra den kommunale samlingsliste,

---

⁴⁷ Søndmørsposten 28.11.1916: s. 4

⁴⁸ Ibid: s. 4

⁴⁹ Ibid: s. 4

og 4 fra leieboernes liste.⁵⁰ Skillet var stort mellom kandidatene med flest stemmer i hvert parti. I Avholdspartiets liste ser vi at O. I. Valderhaug fikk 2496 stemmer, mens Venstres Knut Berli fikk 1259 stemmer.⁵¹ Dette viser at det var dobbelt så mange stemmer til toppkandidat for Avholdspartiet som det var for Venstre, og at avholdsfolkets metoder hadde fungert.

I Sunnmørsposten skrives det at «det er grund til at tro at det er avholdsgruppen som mest vil dra nytte av det daarlige fremmøte fra de andres side.»⁵² Påstanden om dårlig fremmøte ser vi stemmer i oversikten av stemmeberettigede opp mot antall stemmer. I Ålesund 1916 var det ifølge manntallet 2933 stemmeberettigede menn, og 3311 stemmeberettigede kvinner. Ved valget var det 1183 personlig fremmøtte menn og 1223 personlig fremmøtte kvinner, samt 111 forfaldsanmeldelser fra menn og 99 fra kvinner. Dette betyr at det var 2616 av 6244 stemmer som ble brukt ved valget. Både ordføreren og varaordføreren var kandidatene for avholdspartiet, T. Berset og E. Sæter. Det gode resultatet for avholdspartiet sikret de 7 seter i formannskapet, men ingen av plassene gikk til de kvinnelige kandidatene.

I Ålesund i 1916 var det 378 flere kvinner enn menn som hadde stemmerett. Allerede i 1901 kunne kvinner bli valgt inn i kommunestyret, og med innføringen av allmenn stemmerett for kvinner i 1913 hadde kvinner nå oppnådd muligheten for en større rolle i politikken. De stod nå på «lik» linje med mennene. Til tross for at kvinner nå hadde stemmerett på lik linje som menn var valgdeltagelsen blant kvinner lav. I Ålesund ser vi at det i 1916 var 4% lavere valgdeltakelse blant kvinner enn menn. I Sunnmørsposten skrives det at mye av dette kan skyldes at det var en tid da befolkningen var under sterkt arbeidspress, og at de fleste var svært opptatt.⁵³ Men når en tar i betraktning at kvinner under dette valget nå kunne stille og stemme på lik linje med menn, skulle tallene vært større enn vi ser. Tallene for Ålesunds kommunevalg i 1910 viser at kvinner avga i alt 1311 stemmer⁵⁴, altså bare 11 stemmer mer enn 1916. «Ålesunds kvinneråd drøftet å kumulere kvinnene på de forskjellige valglistene for å sikre seg at de ikke falt igjennom, og opprettet et «kvinnens valgkontor», hvor kvinner av alle partier kunne få hjelp og veiledning med hensyn til framgangsmåten ved valget.»⁵⁵ Dette bar

---

⁵⁰ Søndmørsposten 11.12.1916: s. 3

⁵¹ Søndmøre folkeblad 09.12.1916: s. 2

⁵² Søndmørsposten 05.12.1916: s. 4

⁵³ Ibid: s. 4

⁵⁴ Det statistiske centralbyrå 1911: Kommunevalg 1910: tabell 3. kommunevalgene i byene s. 30-34

⁵⁵ Thorson 1952 «Ålesund 1848-1948: økonomisk og kommunal historie. 2: 1904-1948»: s. 296

heller ikke frukt. Kvinnene i Ålesund avga 41% av stemmene under kommunevalget, hvor vi ser at det på landsbasis var 61% av stemmene som kom fra kvinner.⁵⁶

Hele fire av de kvinnelige kandidatene fra avholdspartiets liste ble valgt inn i Ålesunds bystyre, Elisa Flem, Anna Eilifsen, og Gjertrud Halkjelsvik. Fra «Det Hvite bånd» ser vi Elisa Flem. I adresseboken for Romsdalsbyene og Møre fylke 1920-21 står Gjertrud Halkjelsvik listet som medlem av styret for «Det Blaa Kors», men vi kan ikke se Anna Eilifsen listet under noen avholdsorganisering.⁵⁷

Kapittel 4: tiden frem mot kommunevalget i 1919

Kriselovene for alkohol 1918

1918 ble det innført en rekke endringer på brennevinsloven av 1904, særlig angående handel med brennevin.⁵⁸ Ved loven av 7. juni 1917 ble det bla. bestemt at tidligere private rettigheter skulle opphøre. Denne lovgivningen tredde ikke i kraft før ett år senere. Dette gjorde at vin- og øl handel ble underlagt bevilling; «dog har bryggeriene rett til salg umiddelbart fra bryggeri og til utkjøring av øl.»⁵⁹ I denne statistikken ser vi at Ålesund er listet som en by hvor «hverken salg eller skjenking» av øl og vin foregikk. Det vil si at siden 1914 hadde Ålesund gått fra handel med øl og vin, til å nå være tørrlagt.⁶⁰ Dette var en stor seier for avholdsfolket, men brakte også en større frykt for smugling og smugbrenning. Vollan skriver at det fra 5. august ikke var mulig å anskaffe brennevin uten en egen resept. Dette måtte anskaffes med egne skjema fra bystyret i Ålesund. Vollan forteller: «Men det ble ikke slutt med misbruk av rusdrikk da det både var heimebrenning og smugling. Til det kom at slepphendte leger og dyrleger var villige til å gi resepter ved uskyldige illebefinnende, og at dyrleger til og med gav resept på konjakk og whisky til bade smågrisene med.»⁶¹

Dette utsagnet fra Vollan er en svært personlig fremstilling. Det er et godt bilde for avholdsfolkets synspunkt, men den er ikke en nøytral fremstilling. Antageligvis har slike hendelser som dette forekommet, men om det var til den grad Vollan legger opp til er et annet

---

⁵⁶ Thorson 1952: s. 296

⁵⁷ Aktietrykkeriet i Trondhjem 1921 «Romsdalsbyenes og Møre fylkes adressebok med skatteligninger 1920-1921»: s. 36

⁵⁸ Det statistiske centralbyrå 1920: Alkoholstatistikk, 1918-1919 s. 1

⁵⁹ Ibid: s. 4

⁶⁰ Ibid: s. 4-6

⁶¹ Vollan 2003 «I kamp for et rusfritt folkeliv på Sunnmøre: fra Ålesunds kulturhistorie»: s. 104

spørsmål. Poenget med bruken av dette sitatet er å vise at selv om byen var «tørrlagt», var kampen så vidt begynt.

Valget 1919

Folket på listene

Valget i 1919 skulle avholdes den 1. desember. Også dette år stilte avholdsmennene med egne lister, fortsatt under tittelen «avholdsfolk og meningsfællers valglistene». En kan se flere av navnene fra 1916-valgets lister også på årets lister. Det er dette året igjen 35 kandidater, 29 menn og 6 kvinner. Det er 2 kvinner mer enn ved forrige kommunevalg i 1916. De nye kvinnene er Elisa Istad og Oleanne B. Rekdal. Venstres liste har hele 52 kandidater, hvorav 46 er menn og 6 er kvinner. Arbeiderpartiet har 30 menn og 6 kvinner. Høyre og frisinnede har 30 menn og 2 kvinner.

Nye kandidater for avholdspartiet er snekkermester Karl Johan Maaseide, forretningsfører Julius Olai Berge, fisker Bernt Blindheim, gartner Knud Eik, smed Rikard Fuglseth, fisker Jonas M. Fuglevik, Bødker mester Rangvald J. Paulsen, Elise Istad, Hans Andreas Rogne, snekker Rasmus Orheim, kjøpmann Lauritz P. Otterlei, motorbåtfører Karl Johan Rekdal, Oleanne B. Rundberg, bladstyrer Klaus Sletten og disponert Lars K. Sætre. Kvinnene på listen ser vi igjen listet med tittelen frue og frøken, utenom Anna Eilifsen. Hun har den oppskrevne tittelen som handlende, noe som ser ut til å være arbeid som selger på torg. Ved søk i Digitalarkivet ser en at gjennomsnittsalderen for avholdspartiet ligger på en 40-50 år. Yngste vi finner på listen er den 19år gamle snekkermesteren Karl Johan Maaseide⁶², og eldst er den 75år gamle gartneren Knud Eik.⁶³

Vi så tidligere nærmere på hvilke klasser man kan se i gruppen av mannlige kandidater fra Avholdspartiet. Spørsmålet går med det videre til hvilken klasse vi ser med kvinnene. Som nevnt er de fleste listet med arbeid som frue eller frøken, noe som forteller oss hvem som var gift, ugift, eller enke. En annen ting vi har sett er at flere representanter kommer fra Ålesunds «Det hvite bånd». Fru Fugleseth og Flem var som flere andre aktiv i sin avholdsorganisasjon, hvor de selv er bekreftet som møtende på flere medlem- og bestyrelse møte mellom 1911-1923.⁶⁴ Begge kvinnene er listet for valg på avholdspartiets liste i 1916 og 1919.

---

⁶² Digitalarkivet: Døde 1951 – 2014 – Carl Johan Maaseide

⁶³ Ibid: Folketelling 1910 for 1530 Vatne herred – Knut Nilsen Eik

⁶⁴ Det Hvite bånd i Ålesund 1911-1923: Møtebok 1911-1923

Vi ser at organisasjonen, sammen med Godtemplaren, var sterke medvirkere i avholdspartiet og kommunevalget. I møteboken er det skrevet i referatet fra 12.10.1916; «Brev fra Godtemplar⁶⁵ om at velge nogen medlem av det hvidebaand, til at være med at forberede et masse møte i anl. kommunevalget – valget blev Fru Flem, Fru Neuenkirchen, Fru Fugleseth.»⁶⁶ Her ser vi også fru Marie Neuenkirchen, som for øvrig er listet for Den kommunale samlingslisten. På historisk befolkningsregister står Fru Fugleseth og Fru Flem begge som gift med yrke/stilling som hustru og husmor.⁶⁷ Fru Marie Neuenkirchen finner vi i adresseboken fra 1925-26 med tittelen væverske for «Alfr. Nettet motor- og maskinforretning».⁶⁸

Avholdsfolket og valgkampanjene i 1919

For valget 1916 finner en lett frem til avholdsfolkets kampanjer i Søndmøre Folkeblad. I 1917 gikk avisen ut av produksjon og en har ikke lenger tilgang til avisartikler fra et organ av avholdsfolket. Der er imidlertid en kortlevd fortsettelse med «Møre tidend», med første utgave 11. juli 1917.⁶⁹ Med dette er Sunnmørsposten primærkilden som er et talerør for Venstres lister og program, mens Møre Tidend tar over for det tidligere Søndmøre folkeblad for avholdsfolket.

Det er dog ikke like mange poster i avisene omhandlende kommunevalget i 1919 som vi så i 1916. I 1918 var det stortingsvalg i Norge, og det endte med omvalg. Ålesund hadde en svak start i stortingsvalgperioden, men når det var omvalg ser vi mer aktivitet.⁷⁰ I dette andre valget ble det siden påvist misligheter ved avgivelsen av forhåndsstemmer. Det ble dermed et andre omvalg september 1919 i Ålesund.⁷¹ En ser med det at to ulike valg overlappet seg. I den tiden kampanjer for kommunevalg skulle komme i gang, var det i avisene nylig fylt opp med innlegg for det nye omvalget. Man kan derfor tenke seg at folket var mett. Det var ikke før valgdagen nærmet seg at avisinnleggene for kommunevalget igjen nærmet seg den skalaen vi så for 1916.

---

⁶⁵ *Godtemplarordenen var navnet brukt for en losje innenfor Ålesunds IOGT, og var navnet på det felles møtehuset for alle losjene i organisasjonen.*

⁶⁶ Det Hvite bånd i Ålesund 1911-1923: Bestyrelsesmøte 12.10.1916 s. 47

⁶⁷ Historisk befolkningsregister: Elise Flem og Inga Fuglseth

⁶⁸ Aktietrykkeriet i Trondhjem 1926 «Romsdalsbyernes og Møre fylkes adressebok med skatteligninger 1925-1926»: s. 69

⁶⁹ Thorson 1952: s. 348

⁷⁰ Søndmørsposten 10.11.1918: s. 1

⁷¹ Thorson 1952: s. 354

Noe som skilte seg meget fra det tidligere valg, er at det fra samarbeidsperioden i kommunestyret mellom Venstre og avholdsfolket ble utviklet en samarbeidsvilje. «Ein kan gå ut ifrå at det vil falle lett for avhaldsgruppa og venstregruppa i det nye bystyret å arbeide saman, so framstegspolitikken framleis kan sitje trygt i høgsætet.»⁷² Det hadde skjedd et skifte. Fra å gå i kampanje mot hverandre til å samarbeide i kommunestyret 1916-1919, har de to partiene funnet en felles grunn.

En kan se flere likheter mellom Venstres og avholdspartiets programmer. Grunnleggende stilte de to partiene med like poster omhandlende boligspørsmålet, dyrtiden, skolevesenet og spørsmål rundt byutvikling. Vi ser bla. at det i begge programmene støttes opp om privat byggevirksomhet, hvor det i avholdspartiets program står «planmessig avhjælp av bolignøden ved praktiske lettelser for privat byggevirksomhet ... .»⁷³ Dette er en annen formulering, men prinsipielt likt slik det står i Venstres program; «Selve boligbygningen maa fremmes: ved at kommunen strækker sig længst mulig med støtte ... til private som vil bygge ...»⁷⁴ Når en ser på dette er det ikke rart at partiene fant ut at samarbeid ikke bare var mulig, men også fordelaktig.

«No hev då Venstre og avhaldsfolket sett upp kvar sitt kommuneprogram, og dei kjem med kvar si liste. Men framgangslinene er dei same; og um utforminga av dei einskilde programpostar kan vere noko ulik, so finn ein snart at der er nær samanheng både millom dei oppgåver som er nemde, og den måte som dei tvo grupper vil løyse desse oppgåver på.»⁷⁵

Programmene skilte seg mest ut i avholdspostene. Vi ser at begge partiene hadde i sitt program et eget punkt for alkoholspørsmålet, hvor det hos avholdspartiet var flere underpunkter. Hos Venstre stod det enkelt «Ingen bevilgning til salg eller utskjænkning av rusdrik. Skarp kontrol med smughandel og lovovertrædelser.»⁷⁶ Denne korte posten var tilsynelatende strengere enn avholdspartiets, som formulerte sin post slik: «Ingen bevilling til salg eller skjænkning av alkoholholdige drikke utover hvad der ved lov er forbeholdt hoteller og bevertningssteder.»⁷⁷ Om smugling stilte avholdspartiet seg likt som Venstre, med et mål om streng kontroll over de som gis bevilling, samt effektiv motarbeidelse. Det var altså flere likheter mellom partienes programmer, også i avholdsposten dette året.

---

⁷² Møre Tidend 12.11.1919: s. 2

⁷³ Søndmørsposten 13.11.1919: s. 2

⁷⁴ Søndmørsposten 08.11.1919: s. 4

⁷⁵ Møre Tidend 12.11.1919: s. 2

⁷⁶ Søndmørsposten 08.11.1919: s. 4

⁷⁷ Møre Tidend 12.11.1919: s. 2

Nå som de to partiene jobbet sammen fremfor å drive kampanje mot hverandre må vi se til de andre listene for å finne ut hvem de stilte mot. Det var i denne tiden en avis med navn «Søndmøre Folketidende» som var et organ for Høyre og «Sosialisten» for arbeiderpartiet.⁷⁸ Men ingen av de avisene er tilgjengelig via nasjonalbiblioteket. Med det er det lite med primærkilder å gå ut ifra for å finne programmer for Høyre og Arbeiderpartiet under valget 1919. Der er derimot skrevet om Høyre og Arbeiderpartiet i Søndmørsposten, bla den 5.11.1919. Her skrives det under «Høires ideer» at: «(Høire) vil ha samling for samlingens egen skyld. En aaudfuld mand har sagt om kunsten at den har sit maal i sig selv. Paa samme maate bedømmer Høire samlingen, Den har for Høire sit maal i sig selv. Den er en politisk oppgave Høire vil løse.»⁷⁹ Her fortelles det om en av Høyres representanter, Halvorsen, og hans utsagn om et ønske om samling med Venstre. Han et mål om at samarbeid ville fremme de felles ideene. Teksten kritiserer Høyres program for å være meget forsiktig med å la sine ideer komme klart frem. Det fortelles at en av få ting som er håndgripelig er at «Høire vil ha korntold; men derom kan det naturligvis ikke bli nogen samling, da Venstre ikke vil ha korntold, men vil benytte andre midler for at faa støtte.»⁸⁰ Forfatteren av teksten kritiserer Høyre for å fremlegge en ide om sammenslåing med Venstre, da Høyres program motstrider et sentralt punkt i deres program.

I avisene får vi lite informasjon om de andre partiene. Det vi får vite er informasjon om antallet kumulerte. Det står i Søndmørsposten at Arbeiderpartiet stilte med 17 kumulerte, mens Høyre og Frisinnede stiller med 20.⁸¹ Utenom dette må en ta utgangspunkt i Thorson, som forteller at «Arbeidet med valgpropagandaen ble drevet med størst kraft av Arbeiderpartiet og Høyre ...»⁸² Dette kan vi anta er korrekt, da det endelige resultatet peker mot en slik sannhet.

Det endelige resultatet

Valgresultatet stod klart i Søndmørsposten den 3. Desember. «Listernes optælling viste følgende utfald: Socialisterne 1692, Høire 966, Avholdsfolket 753, Venstre 748.»⁸³ Dette tydeliggjør hvorfor Venstre og avholdspartiet gjennom valgperioden hadde gått inn i en mer felles kampanje. Resultatet gikk i sosialistene og høyrefolkets favør. Odd Thorson reflekterer

---

⁷⁸ Thorson 1952: s. 34

⁷⁹ Søndmørsposten 05.11.1919: s. 2

⁸⁰ Ibid: s. 2

⁸¹ Søndmørsposten 20.11.1919: s. 4

⁸² Thorson 1952: s. 298

⁸³ Søndmørsposten 03.12.1919: s. 4

rundt dette valget i sin bok «Ålesund 1848-1948: økonomisk og kommunal historie 2: 1904-1948.»

«Historisk sett var dette kommunevalget en av de viktigste milepeler i Ålesunds sosiale historie. En ny samfunnsgruppe var nådd fram til samme sosialpolitiske selverkjennelse som de andre. Dette kommunevalget betydde både avslutningen av en sosial utviklingsepoke og innledningen til en ny.»⁸⁴

Arbeiderpartiet ble den største gruppen i Ålesunds bystyre for denne perioden, med 22 av 52 representanter. Høyre og De frisinnede fikk 12 plasser og Venstre og avholdsfolket fikk 9 plasser hver.

Det var en helt annen situasjon under dette valget enn 1916, først og fremst grunnet krigens slutt. «Da partiene skulle stille opp sine valglistene ved kommunevalget i Ålesund 1919, fikk det et strammere partipolitisk preg enn noen gang før.»⁸⁵ Denne mer polariserende politikken viste resultater i form av større valgdeltagelse. Av 6870 stemmeberettigede avga 4170 stemme, som tilsvarte 70% av menn og 54% av kvinner.⁸⁶ For første gang i Ålesunds historie ble Arbeiderpartiet stemt frem. Ordfører for terminen 1919-1921 ble bakermester Anton Alvestad, og lærer E. Røsvik ble valgt som varaordfører.⁸⁷ Begge var representanter fra Arbeiderpartiet, men også avholdsmenn. Vi kan også se at lærer E. Røsvik hadde en årsinntekt på 17000, men A. Alvestad har to ulike tall listet i adresseboken 1920-21. Her står det at han tjener 11750 og 44000, noe som gjør at han tilsynelatende er av høy klasse.⁸⁸

Kapittel 5: Lange linjer

Ålesunds avholdsbevegelse i retrospekt

Når en nå har fått et innblikk til samfunnet i Ålesund rundt valgene og sett hva resultatene ble, er det neste naturlige steget å se nærmere på hvordan det hele kan henge sammen. Først og fremst skal vi se på listene. Interessant er det at tallet stemmende øker, men antallet kvinner som fikk sete i bystyret minker. I 1916 så vi til sammen 158 menn og 23 kvinner over de 5 listene. Av de ble 42 menn og 10 kvinner valgt inn i bystyret. I 1919 så vi at det var 134 menn og 21 kvinner oppstilt på valglistene. Av de ble 48 menn og 4 kvinner valgt inn i bystyret.⁸⁹ Avholdsfolket fikk dette året ingen av sine kvinnelige kandidater inn til bystyret. De fire

---

⁸⁴ Thorson 1952: s. 347

⁸⁵ Thorson 1952: s. 297

⁸⁶ Ibid: s. 298

⁸⁷ Ibid: s. 299

⁸⁸ Aktietrykkeriet i Trondhjem 1921: s. 44 og 90

⁸⁹ Thorson 1952: s. 301

kvinnene valgt inn fra andre lister til bystyret i 1919, var Emma Thornes fra Venstres liste, og Ingeborg Fiksdal, Petrine Stafset og Petrine Hansen fra Arbeiderpartiets liste.⁹⁰

Mer om valget 1916

I perioden rundt valget i 1916 ser vi at avholdsfolket gikk sterkt ut i sin kampanje, mens andre partier holdt lavere profil. Dette begrunnes i avisene som et resultat av dårlige tider, og at folket hadde annet å bry seg med.⁹¹ Dermed fikk avholdsfolket et fortrinn. Med kvinnene som gikk fra dør til dør, samt de mange organisasjonene som spredte seg utover i byen, ble det en klar seier for avholdsfolket. Ikke bare ser vi at 25 av 52 bystyremedlemmer var fra avholdspartiets lister, men vi vet også om flere fra andre partier som var avholdsmenn og engasjert i avholdsbevegelsen. Her kan en trekke frem bla. Anton Alvestad fra arbeiderpartiet, som var medlem av Ålesunds IOGT⁹², Elias Røsvik fra arbeiderpartiet, som vi ser er D.T. for IOGT i 1927 og 28⁹³, Anna Sæther fra venstre, som vi ser er D.M. for IOGT i 1911, 12, og 18⁹⁴, og John Aarflot fra leieboernes liste, som vi ser er fra losje 263 av IOGT.⁹⁵ Titlene D.T. og D.M. står ikke forklart i boken, men en kan anta at det er stillingsbeskrivelser av typen tillitsvalgt eller møteansvarlig.

Det var altså et minimum av 30 organiserte avholdsfolk i bystyret 52 medlemmer perioden 1916-1919. Dette utgjør ca. 57%. En kan også tenke seg at det var uorganiserte avholdsfolk på listene, men dette får en ikke undersøkt med denne oppgavens omfang.

Valgprogrammene for 1916 og 1919 – likt og ulikt

Valget 1919 hadde ikke den samme store oppslutning rundt avhold som valget i 1916. Selv med avholdsmennene på de andre listene, slik som Alvestad, Røsvik, Hansen, mm., har vi sett at frafallet av Søndmøre Folkeblad førte til mindre kampanje for avholdsfolkets egen liste. I krigstiden og dyrtiden, så en at det forekom en allmenn radikaliseringsprosess. Dette var trolig en av de største grunnene til at Arbeiderpartiet vant frem under valget 1919. På deres liste var det et bredt utvalg mennesker. Øverst stod Anton Alvestad. Han ble valgt til ordfører terminen 1919-1921, og som avholdsmann var avholdsfolkets interessefelter fortsatt sikret selv uten

---

⁹⁰ Søndmørsposten 05.11.1919: s. 2

⁹¹ Søndmørsposten 05.12.1916: s. 4

⁹² Alvestad 1944 «Søndmøre distriktslosje av I.O.G.T (Nøre Sunnmøre distriktslosje nr. 12): gjennom 50 år 1894-1944

⁹³ Ibid: s. 97

⁹⁴ Ibid: s. 97

⁹⁵ Ibid: s. 19

representanter fra egen liste. En ser altså at de som kom til makten i kommunen var avholdsfolk, selv når det ikke var stor oppslutning rundt avholdspartiet.

I 1916 var programmet som vant frem Avholdspartiets program. Her var post 1 den største av postene, og omhandlet avhold, mens punkt 2-9 omhandlet det avholdsfolket ville arbeide videre for. Dette var bla. post 2, som handlet om hjelp for bolignøden. Her skriver de at det ønskes en utvidelse av byens grenser, samt innkjøp og regulering av tilstrekkelige tomtearealer. For post 3 omtaler de kortfattet et ønske om å løse kai- og havnespørsmålet. Post 4 omtaler anskaffelse om elektrisk kraft til byen, mens post 5 omtaler lettelse av dyrtid og opprettelse av folkekjøkken. Post 6 omtaler skolevesenet, post 7 er et ønske om folkebad, og post 8 er ønsket om å bedre overholde sunnhetsvedtektene og å forbedre dagsrenovasjonen.⁹⁶ Siste post i programmet er et bredt punkt; «For øvrig vil avholdsfolket arbeide for alt, der kan fremme kommunens fremvekst og økonomi.»⁹⁷

En slik post som Avholdspartiets post 9 ser vi ikke i programmet til Venstre. Venstre hadde 19 poster i sitt 1916-program. Hos de var det post 13 som omhandlet edruelighet og alkohol. Alle postene til avholdspartiet nevnes på et eller annet vis i Venstres program, men her ser vi at det er spredt utover flere poster. Venstres program er mer detaljert. Dette ser vi blant annet i avholdspartiets post 2 om bolignød og bygrense. I Venstres program er dette splittet til post 2 og 3, hvor utvidelse av byens grense står som en egen post.

På et vis kan en si at det mest gjennomarbeidede og helhetlige programmet er Venstre sitt program, men ved dette valget i 1916 så vi at det var avholdspartiets program som vant velgere. Med det er det mulig å se det forenklete formatet i avholdspartiets program som en fordel i valgkampen. Avhold var den fremste posten i deres program, og siden de var listet med mål om å nå ut til avholdsfolket i byen, var de andre postenes kortfattede og allmenne formulering trolig til partiets vinning. Formuleringen og oppsettet gjorde programmet enkelt å forstå. Den enkle formuleringen gjorde også at det fikk flere fellestrekk med de fleste andre programmets poster. Slik kan en tenke seg at avholdspartiet traff det grunnleggende behovet for utbredelse av byen og lettelse av krigen, og vant over velgere med en mer utviklet og spesialisert avholdspost.

---

⁹⁶ Sundmøre Folkeblad 13.11.1916: s. 1

⁹⁷ Ibid: s. 1

Behovet for et avholdsparti

I krigens slutfaser ser en flere forbudsspørsmål brakt opp i politikken. Det var avhold som var selve kjernen for stemmene til avholdspartiet, men med de stadige utvidelsene av krigsforbudene ble det mindre behov for en spesialisert kommunal avholdspolitik. Særlig mellom 1916-1917 kjente regjeringen på et betydelig press fra forbudsvennlige kretser. Flere henvendelser fra kommunestyre og formannskap, avholdsbevegelsens lokale og sentrale organer, samt fra folkemøter og enkeltpersoner strømmet inn i denne perioden.⁹⁸

I løpet av 1917 kom det gjennom kommunen flere alkoholforbud til Ålesund. «Ålesunds formannskap gikk her i spissen og anmodet regjeringen om at byens myndigheter måtte få anledning til selv å bestemme over utøvelsen av skjenkerettighetene i byen og at det måtte bli alminnelig forbud mot innførsel av vin- og brennevin til landet og forsendelse av disse varer innen riket.»⁹⁹ Det ble igangsatt komiteer for å behandle denne saken, samt forsøk på å øke avgiften for utskjenkingsrettighetene. Flere følte seg tilfreds med lovgivningene som kom på plass i denne perioden. En kan dermed tenke at behovet for et eget avholdsparti sittende med makten i kommunen ble mindre og mindre i møte med fremtiden. Men avholdsfolket var spredt utover alle lister og partier, og dermed ville de fortsatt ha en sterk stemme i kommunalpolitikken, selv uten at avholdspartiet var de som satt med makten.

Kapittel 6: kvinnekampen og avholdssaken møtes

Kvinnene som velgere

I Ålesund har vi sett at det var færre kvinner som avga stemmer enn menn. Antallet av stemmeberettigede opp mot antallet stemmer hadde fått en stor økning for mennene fra 1916 til 1919, men for kvinnene ser en at økningen hadde vært liten. Tallene var slik: 1322 av 3223 avga stemme i 1916.¹⁰⁰ Dette utgjør 41% av alle kvinner i Ålesund med stemmerett, mens det i 1919 var 2059 av 3851.¹⁰¹ Nå var det 53.4% av kvinnene som brukte sin stemmerett, en oppgang på 12.4%. For menn derimot ser vi at det i 1916 var 1294 av 2912 som brukte stemmeretten sin.¹⁰² I 1919 ser vi at det var 2119 av 3019 som brukte stemmeretten sin.¹⁰³ Dette tilsvarer en økning på ca. 25%.

---

⁹⁸ Fuglum 1995: s. 96

⁹⁹ Thorson 1952: s. 286

¹⁰⁰ Statistisk centralbyrå 1917: Kommunevalgene 1916: tabell 3. kommunevalgene i byene s. 29

¹⁰¹ Statistisk centralbyrå 1920: Kommunevalgene 1919: tabell 3. kommunevalgene i byene s. 29

¹⁰² Statistisk centralbyrå 1917: Kommunevalgene 1916: tabell 3. kommunevalgene i byene s. 29

¹⁰³ Statistisk centralbyrå 1920: kommunevalgene 1919: tabell 3. kommunevalgene i byene s. 29

Det kvinnelige stemmetallet i Ålesund stemmer overens med det vi ser på landsbasis. Ved å se på tabellene på side 7 og 8 sin informasjon om «riket» i kommunevalgdocumentene for årene 1916 og 1919, kan en se at det i 1916 var 227935 av 565456 stemmeberettigede kvinner som avga stemme.¹⁰⁴ Dette tilsvarer ca. 40%. I 1919 var det 267284 av 604945¹⁰⁵, en økning på 4.4%. Dette er lavere enn økningen vi ser i Ålesund, men når vi ser til mennene er denne økningen minimal. For menn ser vi at 291174 av 497826 menn avga stemme i 1916.¹⁰⁶ Dette tilsvarer 58%. I 1919 ser vi at det var 329108 av 529288¹⁰⁷, en økning på 4%. Dette viser til at Ålesunds-mennene hadde en over gjennomsnittlig høyere valgdeltagelse i kommunevalget 1919. Til tross for arbeidet de organiserte avholdskvinnene i Ålesund kvinneråd la ned for å få kvinnelig deltakelse opp¹⁰⁸, så det ikke ut til å gi stor avkastning for stemmene.

Kvinnene under valget

Menn og kvinner har begge vært aktive i avholdskampen, både i Norge og på Sunnmøre. I Norge har vi sett på landsbasis et stekt engasjement blant kvinnene som var organisert iblant annet stemmerettsforeninger og kvinnesaksforeninger, hvor de holdt kurs, sprede informasjon og drev agitasjon i forkant av valg.¹⁰⁹ Dette så vi særlig fungere når det var grunnleggende verdispørsmål som sto på valgprogrammene.

I Ålesund så vi kvinner på etablerte partiers lister. I 1916 ser vi at Fru Ingeborg Ellingsen og fru Elisa Flem er kumulerte på avholdspartiets liste, og at de ble valgt inn i bystyret. Dette året ble det valgt inn hele 10 kvinner, men ser vi til 1919, hvor begge de nevnte kvinnene igjen er kumulerte, ble ingen av de valgt inn. Lønnå forteller at kvinneorganisasjoner rundt om i landet i 1919 hadde tatt pennen fatt, da det fortsatt ikke ble nominert kvinner til stortinget. «Hvis de ikke stilte opp noen skikkede kvinner, ville mange kvinnelige velgere la være å stemme på dem.»¹¹⁰ Slik organisering ser en også i Ålesund, og en kan anta at kvinnerådet i Ålesund arbeidet med å få kvinner på partienes lister med mål om å øke kvinnedeltakelsen i byen. Via kvinnelag og annen organisert drift, gikk kvinnene i Ålesund fra dør til dør og opplyste om valget, hvor en kan stemme, og hva avholdsfolket gikk på liste med. Slik

---

¹⁰⁴ Statistisk centralbyrå 1917: Kommunevalgene 1916: s. 7-8

¹⁰⁵ Statistisk centralbyrå 1920: Kommunevalgene 1919: s. 7-8

¹⁰⁶ Statistisk centralbyrå 1917: Kommunevalgene 1916: s. 7-8

¹⁰⁷ Statistisk centralbyrå 1920: Kommunevalgene 1919: s. 7-8

¹⁰⁸ Thorson 1952: s. 296

¹⁰⁹ Lønnå 1996: s. 51

¹¹⁰ Ibid: s. 58-59

forsøkte de å aktivisere de kvinnene som ikke var direkte interessert i politikk, samtidig som de også fikk aktivisert flere mannlige velgere.

Vi har alt diskutert hvordan avholdssaken ofte var sammenlignet med og ansett som en kvinnesak. Dette er en vurdering og ide som på flere områder stemte. Sakene som aktiviserte flest velgere var ofte de omhandlende alkohol, da dette var noe som påvirket hjemmet. Hjemmet var i denne tiden kvinnens område. En av de største argumentasjonsgrunnlagene til avholdspartiet var drukkenskap. Dette så vi ved «Det hvite bånd» sin oppstart at var et stort problem for kvinnen i hjemmet.

Fredrikke Mørck sa det godt i 1919: «I det nye samfund som skal bygges op på retfærdighetens, kjærlighetens og det sande demokratis principper, må kvinder være med, for disse fem år har tilfulde bevist, at mænd kan ikke være alene om det arbeide. Ifølge sin natur kan de med sin beste vilje ikke klare det.»¹¹¹ Valgene 1916 og 1919 viser en fortsatt tidlig fase av kvinnelig stemmerett og fremvekst i det politiske liv. Dermed ser vi også at det ikke var høye antall kvinnelige stemmer.

Det lave antallet kvinnelige stemmer kan en se som et resultat, ikke av mangel på kvinnelig organisasjon og kamp, men av tiden vi finner oss i. Det hadde gått få år siden kvinner fikk stemmerett under de diskuterte valgene. For en helt vanlig kvinne som ikke var medlem av organisasjoner eller lignende, var politikken ikke et rom hun ville vært interessert eller klar for å delta i. En kan med dette se viktigheten av kvinneorganisasjonene, da særlig for avholdsbevegelsen, for å få kvinner inn i politikken. Men vi vil se at dette ikke ville være en enkel sak, og politikk ble værende et mannsdominert område i lang tid fremover.

I 1919 var krigstiden over. En kan tenke at dette er en av de største grunnene til at kvinnen ikke lenger ble stemt inn i bystyret. Med det menes det at politikken ikke lenger var lagt opp i det som ble ansett som det kvinnelige interessefeltet. Lovgivningene som var satt inn i krigstiden, slik som alkohollover, matrasjonering og ulike restriksjoner, var alle ting som påvirket kvinnens område; hjemmet. Når krigen nå var over, ville fokuset for kommunen bli fremvekst og gjenreisning av økonomien. Dette var ikke lenger områder hvor kvinner hadde en viktig rolle å spille.

For å eksemplifisere dette kan vi ta å se på programpostene for avholdspartiet 1916 og 1919 igjen. Vi har sett at avholdspartiets program i 1916 hadde et enkelt oppsett og kortfattede

---

¹¹¹ Lønna 1996: s. 53

forklaringer. Programmet i 1916 omfattet alkohollovgivninger, opprettelse av husmorskole, folkeskole og høyere allmennskole, bygging av folkebad, og opprettelse av folkekjøkken. Dette er alle punkter som kan anses som mer sosialpolitiske, og påvirker de områdene av politikken hvor kvinnen ville «passet inn».

Dette står i kontrast med programmet vi ser for 1919. Også her er avholdsposten viktig, men vi ser en økt vektlegging av økonomiske spørsmål. I dette programmet diskuteres blant annet ideen om å opprette kommunal boligbank med innkjøp av billige tomtearealer, hvor det også bringes opp en ide om økninger i beskatning av «ubebygget bebyggelig grunn».¹¹²

Fattigunderstøttelse skulle i dette programmet avløses av alderdoms- og eventuelt invalidepensjon, og det skulle forekomme skattelettelse for de mindre inntekter ved forhøyelse av det skattefrie beløpet. Dette programmet viser flere eksempler på en endring. Vi ser selvfølgelig også her punkter som faller innenfor tradisjonelle kvinneinteresser, men tendensen er i en retning som muligens lukket rommet for kvinnelig deltakelse.

I kontrast med tidligere litteratur

I starten av oppgaven ble det presentert fire ulike utgangspunkt som var gjenganger i litteraturen; religiøse, politiske, økonomiske og samfunnsmessige påvirkninger i avholdsspørsmålet. De mange avholdsorganisasjonene i byen er en av årsaken til at avhold var en viktig valgpost i flere kommunevalg fremover. Dette er en av de vanligste vinklingene vi ser i annen litteratur om avholdsbevegelsen og kommunevalgene i denne perioden. Vi ser dette i Elias Sæter og O.M. Uris tekst fra 1928 «Ålesunds avholdslag i 50 år.», samt Odd Vollans «I kamp for et rusfritt folkeliv på Sunnmøre: fra Aalesunds kulturhistorie.». Sæter og Uri sin tekst er skrevet i tiden som omtales, mens Vollans er skrevet i 2003. Dette gir både innblikk i et eksempel av hvordan avholdssaken ble diskutert i datiden, samt et eksempel for nåtiden. Sæter og Uri gir et blikk til samfunnet og politikken som gir en spesifikk vinkling grunnet deres egen stilling til saken. Med dette ser en at avholdsspørsmålet omtales med eksempler fra lovgivninger og samfunnet fra tiden, som gir et bilde av at avholdskampen var som følge av et samfunn i krise. Vollan siterer verket til Sæter og Uri, så en kan dermed tenke seg at han har selv lest og blitt påvirket av denne fremstillingen. Han bruker deres fremstilling i diskusjon om rusdrikk og folkeliv.

Sæter og Uri, samt Vollan, var litteraturen som ga denne teksten sitt grunnlag for bildet av folkelivet i Ålesund fra sent 1800- til tidlig 1900-tallet. Vollan siterer Sæter og Uri med et

---

¹¹² Møre Tidend 12.11.1919: s. 1

sitat som gir et svært personlig inntrykk; «Dermed var søndagen ødelagt, for resten av dagen gikk de rundt til venner og kjente og fortsatte å drikke.»¹¹³ Mangelen på å diskutere rundt Sæter og Uri sitt mulige bias i Vollans tekst var et av målene for denne oppgaven å rette på. Vi diskuterte Sæter og Uri sin fremstilling av samfunnet i denne oppgaven, men la fokus på dette bias-et, og brukte fremstillingen mer som et av de mulige bildene av folkelivet fremfor å fremlegge det som sannhet.

Vi ser ikke direkte tilknytting mot kristendom i noe av litteraturen som er brukt, men en kan se denne tendensen bli påpekt. Blant annet ser vi det i boken «Et onde avskaffer man! Arbeiderbevegelsen og alkoholen fra Marcus Thrane til forbudstiden.» hvor Fuglum påpeker denne sammenkoplingen en ofte ser mellom religion og avholdssak, da særlig av sosialdemokrater.¹¹⁴ Religion og avhold går ofte sammen. Dette er et bilde som, slik som ideen av et fordrunkent Ålesund fra Uri og Sæter, ikke er uten bias. Denne vinklingen har ikke vært noe fokus i teksten, men det er noe som har blitt tatt i betraktning under arbeidet.

Selv om kvinnene i Ålesund ikke hadde de høyeste stemmetallene i valgene 1916 og 1919, ser vi en særlig politisk aktivitet blant de kvinnene som kalte seg avholdskvinner. Denne vinklingen ser en smått i litteraturen som alt finnes om temaet, men ikke tilstrekkelig. Thorson har blitt referert til mye gjennom denne oppgaven. Hans bok «Ålesund 1848-1948: økonomisk og kommunal historie. 2: 1904-1948» er ikke avholdslitteratur i seg selv, men omtaler kommunevalgene 1916 og 1919. Dette gjør at Thorson diskuterer smått rundt avholdssaken. I mine undersøkelser var dette en av svært få sekundærkilder som omtaler valgene i Ålesund. Denne teksten har mye god informasjon om historien til Ålesund og valgene 1916 og 1919, samt et innblikk til avholdspartiet og avholdsfolkets medlemmer, men det er noe som mangler. I selve teksten er det svært få av kvinnene som blir navngitt. Der er dog et personregister bakerst i boken som nevner flere navn, men heller ikke dette personregisteret nevner alle kvinnene vi har sett i primærkildene.

Det er dette denne oppgaven bringer frem av ny kunnskap og forskning. Kvinnene i kampen om alkoholen i Ålesund. Her får en fremstilling av navnene, historien og handlingene de gjorde for avholdsbevegelsen i forbudstiden, presentert på lik linje med mennene fra tidligere forskning.

---

¹¹³ Volla 2003: s. 30

¹¹⁴ Fuglum 1999: s. 59

Kapittel 7: Sluttanker og resonnement

Avholdskamp i en liten by

I denne oppgaven har vi nå sett på Avholdspartiet i kommunevalgene 1916 og 1919. Vi har etablert hvem de var, hva de stilte som program, og hva resultatet ble. Vi har vurdert de opp mot de andre listene, sammenlignet de, og sett på ulike årsaker til hvorfor resultatet i 1916 ble seier for Avholdspartiet, mens det i 1919 ble Arbeiderpartiet.

I mitt arbeid ble det tydelig at avholdsfolket var mer enn sitt eget parti. En kunne se flere navn som var knyttet til ulike organisasjoner utenfor Avholdspartiets egne lister. Dette så en både blant kvinnene og mennene på listene. I 1916 valget er det Avholdspartiet som seier. Når det så til neste valg ikke var samme oppslutning rundt Avholdspartiet, ser det ut til at avholdsfolket ikke lenger satt med makten i bystyret. Dette har vi sett ikke stemmer. I undersøkelsen av valgene ble det tydelig at avholdsfolket fortsatt hadde betydelige roller i kommunen, bare ikke med Avholdspartiet. Årsaken til skiftet hadde mindre med Avholdspartiets programmer å gjøre, og mer med samfunnets skifte i krigens slutfaser.

I sammenligningen av programmene i de ulike årene, kom jeg innpå stemmetall. Jeg så at det fra 1916 til 1919 hadde vært en stor økning av mannlige stemmer, men at det for kvinner hadde stagnert. I drøftingen knyttet jeg så dette opp mot tradisjonelle kvinneroller og kvinnekampen mot alkohol. Jeg så på hvordan avholdssaken på et vis knyttet seg opp mot kvinnekampen ved å gi kvinnene rom for å utforske politikk i et felt som passet deres egen rolle og plass i samfunnet. Vi så at en mulig årsak til at antallet kvinnelige stemmer ikke økte kunne henge sammen med at programmenes innhold skiftet til et mer økonomisk fokus etter krigen. Dette var ikke et område flertallet av kvinnene hadde interesse i eller var komfortabel med å ha meninger om.

Dette er bare en av mange mulige faktorer, men ble valgt som fokus da dette er en retning forskningen om dette temaet sjeldent ser til. Det er mulig å se på valgresultatet som en naturlig følge av omstendigheter; en by hvor mennene i maktposisjoner var medlem i en av de mange avholdsorganisasjonene i byen og at en tid krig herjet i verden. Dette er slutninger som faller en naturlig når vi nå har fått en større forståelse for samfunnet valget tok sted i. Dermed ble det mer interessant for forskningen å se til kvinnes rolle i kampen mot alkoholen.

Dette prosjektet kaster ikke bare lys på avholdssaken og Ålesunds bys historie. Vi ser her hvordan det hele henger sammen. Utvidelsen av stemmerettighetene for kvinner forekom i nærhet av krigstiden, og politikken drevet helt ned til det kommunale nivået ble et større

interessefelt for kvinnen. Valgene tatt i krigstiden påvirket det kvinnelige rom, hjemmet, noe som en kan anta hadde store ringvirkninger for den videre kvinnekampen i historien.

Avholdssaken var stor på Sunnmøre. I en ny-oppbygget by som Ålesund, var det rundt denne tiden en overgang fra et mer tradisjonelt bygdesamfunn, til et nytt byliv etter bybrannen. Vi så dette med resonnementer slik som hos Uri og Sæter, som fremla et bilde av en by sunken i drukkenskap. Som sagt, var både Uri og Sæter avholdsmenn, og deres meninger var sterkt farget av deres egen avholdsrealitet. Det faller derimot naturlig at en by som nylig brant til grunn, hadde store økninger i folketallet etter gjenreisningen, og som hadde endret seg fundamentalt over kort tid, ville møte problemer. Avholdsfolket i Ålesund tok tak i et av de største av problemene, og de var store spillere i hvordan synet på alkohol endret seg i byen denne tiden.

En problemstilling det kunne vært interessant å jobbe videre med kunne vært å undersøke i hvor stor grad Uri og Sæter sitt bilde av alkoholmisbruket i Ålesund stemte med virkeligheten. En kilde slik som Uri og Sæters bok er et veldig spennende utgangspunkt for å undersøke dette temaet videre. Her kunne man stilt spørsmål om hvem de som kjempet mot alkoholmisbruken var. Var det kvinner som gikk fremst, slik denne oppgaven har tatt utgangspunkt i? Var det arbeidsgivere? Var det arbeiderene? Dette er alle spørsmål som en med bruk av bilde Uri og Sæter fremstiller kunne blitt undersøkt videre i et senere studie.

Kilder:

Arkivmaterialer

Det Hvite Bånd Ålesund (1911-1923), Møtebok for Det hvite Bånd i Ålesund 1911-1923.

Jacobsen, L. H. (1943), Det Hvite Bånd i Aalesund 50 år 1893-1943. Gjærders trykkeri. Ålesund

Bøker

Aktietrykkeriet i Trondhjem (1921) Romsdalsbyernes og Møre fylkes adressebok med skatteligninger 1920-1921 (3. utg.) Hans G. Moe`s forlag. Trondheim. Hentet fra https://www.romsdal-sogelag.no/uploads/kjeldeskrift/adressebok_1920-1921.pdf

Aktietrykkeriet i Trondhjem (1926) Romsdalsbyernes og Møre fylkes adressebok med skatteligninger 1925-1926 (4. utg.) Hans G. Moe`s forlag. Trondheim. Hentet fra https://www.romsdal-sogelag.no/uploads/kjeldeskrift/adressebok_1925-1926.pdf

Alvestad, A., (1944), Søndmøre distriktslosje av I.O.G.T. (Nøre Sunnmøre distriktslosje nr. 12): gjennom 50 år 1894-1944. IOGT. Hentet fra NB.no https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2011091908102

Bugge, K. (1923), Aalesunds historie. 2. Sundmørsposten`s Bok- og Akcidenstrykkeri. Hentet fra NB.no https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2011022205127

Fuglum, P., (1995), Brennevinsforbudet i Norge. Tapir. Hentet fra NB.no https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2010071508147

Fuglum, P., (1999), Et onde avskaffer man!: arbeiderbevegelsen og alkoholen fra Marcus Thrane til forbudstiden. Historisk institutt, Norges teknisk-naturvitenskaplige universitet. Hentet fra NB.no https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2009061600033

Hagemann, G., Melby, K., Hansen, H.R., Sandvik, H., Øye, I., (2020), Med kjønnsperspektiv på norsk historie. (3.) Cappelen Damm akademisk, Oslo.

Hansen, K. (1933), Alkohollovgivningen i Norge. N.S.U.A.s forl. Hentet fra NB.no https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2014120108149

Kjeldstadli, K. (2005), Et splittet samfunn: 1905-1935. Aschehoug. Hentet fra NB.no https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2011082305058

Lønnå, E., (1996), Stolthet og kvinnekamp: Norsk kvinnesaksforenings historie fra 1913. I samarbeid med Norsk kvinnesaksforening. Hentet fra https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2008073000077

Sæter, E., Uri, O. M. (1928), Ålesunds avholdslag i 50 år: 30. mars 1878-30. mars 1928. Hentet fra NB.no https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2021122248546

Thorson, O. (1952), Ålesund 1848-1948: økonomisk og kummunal historie 2: 1904-1948. hentet frå NB.no https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2018030748138

Vollan, O. (2003), I kamp for et rusfritt folkeliv på Sunnmøre: fra Ålesunds kulturhistorie. Sunnmøre historielag. Hentet fra NB.no https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2009051100002

Statistikk

Det statistiske centralbyraa, (1911), Kommunevalgene 1910 i *Norges offisielle statistik. V. 137*. Kristiania. I kommission hos H. Aschehoug & co. Hentet frå ssb.no https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_v_137.pdf

Det statistiske centralbyraa, (1914), Kommunevalgene 1913 i *Norges offisielle statistik. VI. 12*. Kristiania. I kommission hos H. Aschehoug & co. Hentet frå ssb.no https://www.ssb.no/historisk-statistikk/sokeresultat/_/attachment/inline/dd6f6a8d-81f6-4f9e-b5d7-a58053662ee5:bdfa2651cca659aebdef6648e7864ef97ebb2b42/nos_vi_012.pdf

Det statistiske centralbyraa, (1917), Kommunevalgene 1916 i *Norges offisielle statistik. VI. 110*. Kristiania. I kommission hos H. Aschehoug & co. Hentet frå ssb.no https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_vi_110.pdf

Det statistiske centralbyrå (1919), Lønninger 1919 i *Norges offisielle statistikk. VI. 157*. Kristiana. I kommission hos H. Aschehoug & co. Hentet frå ssb.no https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_vi_157.pdf

Det statistiske centralbyrå (1920) Alkoholstatistikk 1918-1919 i *Norges offisielle statistik. VI. 190*. Kristiania. I kommission hos H. Aschehoug & co. Hentet frå ssb.no https://www.ssb.no/historisk-statistikk/sokeresultat/_/attachment/inline/aa3f58eb-00e4-41a9-9dd1-c61b5ac7cc26:8539934bae3f2981472707ccc310f138f4da6c8b/nos_vi_190.pdf

Det statistiske centralbyraa, (1920), Kommunevalgene 1919 i *Norges offisielle statistik. VI. 189*. Kristiania. I kommission hos H. Aschehoug & co. Hentet fra [ssb.no](https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_vi_189.pdf)
https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_vi_189.pdf

Digitalarkivet (2019), Folketelling 1910 for 1501 Ålesund kjøpstad, Arkivverkets registreringsenhet, Voss, Riksarkivet. Hentet fra [digitalarkivet.no](https://www.digitalarkivet.no/census/search/1910/36746)
<https://www.digitalarkivet.no/census/search/1910/36746>

Historisk befolkningsregister (u.å) <https://histreg.no/>

Journal du bureau central de statistique du royaume de Norvège (1907), Meddelelser fra det statistiske centralbureau (bind 24), 1906. Kristiania. I kommission hos H. Aschehoug & co. Hentet fra [ssb.no](https://www.ssb.no/a/histstat/sm/sm_1906.pdf#page=1) https://www.ssb.no/a/histstat/sm/sm_1906.pdf#page=1

Nettsider

Det hvite bånd (u.å), Historie. Hentet fra <https://www.hviteband.no/omoss/historie/>
21.04.2023

Aviser

Søndmøre Folkeblad

Søndmøre Folkeblad (11.10.1916), Kommunevalget.

Søndmøre Folkeblad (13.11.1916), Avholdsfolkets valgprogram.

Søndmøre Folkeblad, «O.» (02.12.1916), Avholdsfolkets valgprogram og «Smp.».

Søndmøre Folkeblad, «O.» (04.12.1916), Tak for umaken.

Søndmøre Folkeblad (09.12.1916), Kommunevalget.

Sunnmørsposten

Sunnmørsposten (10.11.1918) Vælgere!

Sunnmørsposten (05.11.1919) Høires ideer.

Sunnmørsposten (08.11.1919) Program for Aalesunds venstre ved bystyrevalget 1919.

Sunnmørsposten (13.11.1919) Program for avholdsfolk og meningsfeller ved kommunevalget 1919.

Sunnmørsposten (20.11.1919) 4 lister.

Sunnmørsposten (23.11.1916), Kundgjørelse.

Sunnmørsposten (28.11.1916), Venstre – Avholdsfolket og valget.

Sunnmørsposten (03.12.1919) Valgresultatet.

Sunnmørsposten (05.12.1916), Bystyrevalget igaar.

Sunnmørsposten (11.12.1916), Bekjendtgjørelse.

Møre Tidend

Møre Tidend (12.11.1919) Kommunevalget.

Møre Tidend (12.11.1919) Program for avholdsfolk og meningsfeller ved kommunevalget 1919.

